

EREDETI DOLGOZAT

Az értelmiség és a szaknyelvek

KISS JENŐ

ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet

Röviden, összefoglalásszerűen a tudományos nyelvek és az értelmiség kapcsolatáról, illetőleg az értelmiségnek az anyanyelvi szerepéről lesz szó az alábbiakban.

A társadalmi versenyképességnek része a nyelvi versenyképesség is. Egy nyelv akkor versenyképes, ha magas teljesítőképességű, azaz egyrészt alkalmas a teljes körű kommunikációs (családi-mindennapi, közéleti-szakmai és publicisztikai-szépirodalmi) szerepkörre, másrészt, ha a társadalmi élet minden szintjén és színterén jelen van, és használják is. Ha nem, előbb vagy utóbb nyelvi hiányok keletkeznek. A kisebbségi nyelvhasználat világosan mutatja: az anyanyelv szókészletének azok a részei épülnek le vagy nem is épülnek ki, amelyeket a különböző szintű iskolákban nem anyanyelvükön tanulnak a diákok (az egyetemen bezárolag). Az a romániai magyar anyanyelvű orvos, aki diplomáját román oktatási nyelvű egyetemen szerzi, nem ismeri – ha csak külön meg nem tanulja – úgy a magyar orvosi nyelvet, mint Budapesten végzett kollégája.

A magyar nyelv ma magas teljesítőképességű, hiszen a modern élet minden területén használható. A tudományok területén is. Egy nyelv magas teljesítőképessége azonban nem egyszer és mindenkorra szóló adottság. 300 éve még némely francia írástudó lenézte az angolt, és élcelődött rajta. Ki tenné ezt ma? 250 éve a magyar nyelv alkalmatlan volt a tudományok művelésére (latinul és/vagy németül írtak a magyar tudósok). Ma alkalmas.

A nyelveket nyelvpolitikai szempontból vizsgálva négy fő szempont alapján lehet tényszerűen véleményt formálni. Ezek alapján a magyarról ezt mondhatjuk: 1. A népességi mutatók változási iránya nem jó, mert gyors fogyást mutatnak a számok. Fogy a magyar anyanyelvű közösség mind Magyarországon (biológiai fogyás), mind kisebbségben (asszimilációs és biológiai fogyás). 2. A területi szempont szerint: csökkenőben, zsugorodóban van a magyar nyelvterület, ugyanis a Kárpát-medencei kisebbségi

magyarság fogyása következtében, illetőleg tudatos állami adminisztrációs beavatkozások folyamányaként a nyelvhatár közeledik a trianoni politikai határokhoz. 3. Az írásbeliség a magyar nyelvközösségben régi, elterjedt, bár a kisebbségi magyarság körében növekszik azoknak a száma, akik más nyelvű iskoláztatásuk miatt nem vagy nem biztonságos fokon birtokolják az írni-olvasni tudást magyarul. Magyarországon a funkcionális analfabetizmus magas foka ad okot aggodalomra. 4. A már említett tény, hogy a magyar nyelv magas teljesítőképességű, ugyan nem gyengíti az a körülmény, hogy a kisebbségi kétnyelvű magyarok egy részét anyanyelvi tudás tekintetében többrendbeli hiány jellemzi a magyarországiakkal szemben, a magyar–magyar nyelvi gondolatközlés és a magyar nyelv tekintélye szempontjából azonban igenis fontos kérdéssről van szó.

A magyar nyelvközösség döntő többsége az Európai Unióban él. A globalizáció a maga kihívásaival, versenyszellemével, a bolognai folyamat azzal, hogy az európai felsőoktatási térbe került a magyarság döntő többsége, az angol nyelv térhódítását felgyorsította és fokozta nálunk is.

Gyakran teszik föl a kérdést: ma, amikor az angol a tudományok nemzetközi nyelve, milyen jövő vár az anyanyelvi szaknyelvekre? Bessenyei még azt írta 1790-ben, hogy „Minden nép a maga nyelvén lett tudóssá, de idegenen sohasem”, s ez volt a magyar nemzeté válás időszakában a magyar Akadémia megalapításának (1825) és a tudományok magyar nyelve fejlesztésének, egyáltalán: a reformkor társadalom-korszerűsítési patrióta buzgalmának és mozgalmának az egyik sarkalatos elve. Milyen lehetőségek előtt álltak eleink akkor, és milyen lehetőségek előtt állunk mi ma a tudományos nyelvezet dolgában? Akkor is, ma is két lehetőség volt, illetőleg van adva. Az egyik: áttérni fejlettebb nyelv használatára. Ezt tette annak idején az ír értelmiség. (Angolra váltottak. De: egy ideje már eredeti nyelvük saját közösségükben való elterjesztésén fáradoznak.) A másik: olyan szintre fejleszteni a nyelvet (szókészletének bővítésével, a szaknyelvek kidolgozásával), hogy az a kor nyelvi kifejezési igényeinek megfeleljen. Ezt tették a magyar felvilágosodás és reformkor jeles alakjai, ezért volt a magyar nyelvújítás (és a többi nyelvújítás a különböző országokban).

A tudomány nemzetközi. A kapcsolattartáshoz, a tájékoztatáshoz elengedhetetlen bizonyos nyelv/nyelvek ismerete. Ma

Levelezési cím:

Kiss Jenő
ELTE BTK
Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet
1088 Budapest, Múzeum krt. 4/A
Telefon: (36-1) 411-6312
E-posta: kullo@ludens.elte.hu

egyedül az angol az, amelynek esélye van a világméretű közvetítő nyelv szerepkörének betöltésére. A tudományok nagy részének esetében jó ideje már nem is esélyről, hanem tényről kell beszélnünk.

Az európai országok értelmiségijeinek túlnyomó része tudományos téren a nyelvi jövőt jelenleg egy olyan kétnyelvűségi modellben képzelel el, amelyben az anyanyelv mellett az angol a *lingua academica*, a tudomány nemzetközi nyelve (emellett természetesen további nyelvek is használhatók közvetítő nyelvekként a világ különböző részein, például a spanyol, a francia, az orosz, a német, az arab stb.). E modell szerint az angolt a nemzetközi érintkezésben használják a kutatók, anyanyelvüket pedig saját anyanyelvi közegükben. Phillipson szerint „[az] angolnak mint *lingua academicának* egyensúlyban kell lennie az erős helyi ökonómiákkal, ami erős nemzeti nyelvpolitikát feltételez” (Phillipson 2007: 91). Mit tesznek mások? Néhány példa: a skandináv országok (angolul jól beszélő lakosságokról van szó) nyelvi ügyekben kompetens bizottsága fontosnak tartotta nemrég kinyilvánítani „az anyanyelv megőrzésének és fejlesztésének jogá”-hoz való ragaszkodását (Phillipson 2007: 91). Ne feledjük: a fejlesztés nélküli megőrzés egyenlő volna a múzeumba zárással. A Holland Nyelvi Unió (Hollandia, Belgium flamand része és Surinam) nyilatkozatában úgy fogalmazott: a hollandnak feltétlenül „teljes értékű nyelvnek kell maradnia [...], az első és legfontosabb kihívás az, hogy [...] a holland maradjon a felsőoktatás nyelve” (Phillipson 2007: 91). A dán rektorok szerint (2004): „egyensúlyt teremteni az egyetem mint dán nyelven működő kutatási és oktatási intézmények által betöltött szerep és azon szükséglet között, hogy a kutatásban és az oktatásban meg kell erősíteni a nemzetközi együttműködést, amihez idegen nyelvek, főleg az angol nyelv ismerete szükséges” (Phillipson 2007: 85). Látható, hogy a cél a tudományban a kétnyelvűség, anyanyelvi túlsúlyával, a természettudományokban is kiegyenlített kétnyelvűséggel. Nem az anyanyelv helyett, hanem mellette akarjuk használni az angolt.

Elérkeztünk a bennünket közelről érintő kérdéskörhöz. Itt mindannyian személy szerint is meg vagyunk szólítva. Főbb volt már szó arról, hogy egy nyelv akkor versenyképes, ha szaknyelvei is lépést tartanak a fejlődéssel. Korunkban a tudományos nyelvek lehetnek a neuralgikus pont, ha a nyelvek versenyképességéről beszélünk. Ha ugyanis a tudományok művelői az angol kizárólagos használatára térnek át (a szakmai karrier erre készíthet akár sokakat is), akkor az anyanyelvi tudományos szaknyelv (például a magyar, szlovák, finn stb. matematikai, fizikai, kémiai, informatikai, orvosi szaknyelv) visszaszorul, és fokozatosan elveszíti versenyképességét. És a kritikus küszöböt elérve azon a nyelven az adott tudományt magas fokon művelni már nem lehet, csak valamely más, versenyképes nyelven, elsősorban angolul. Csakhogy a tudományok magas fokon való művelése nem csupán szűk szakmai csoportok belügye, hanem nagyon fontos össztársadalmi kérdés is. Ha ugyanis elszorad egy szaknyelv (az említett okból), akkor anyanyelvén hogyan közvetítik a felnövekvő fiatalság-

nak az új ismereteket, amelyeket ha nem szereznek meg, társadalmi méretű versenyképesség-csökkenés lesz előbb vagy utóbb a következmény?

Tudjuk: a szaknyelvek azok a nyelvváltozatok, amelyeket a legnagyobb mértékben a tudatos nyelvalakítás formál és tart életben. A terminológiák és nomenklatúrák nem spontán módon jönnek létre, még ha vannak is ilyen (a múltból, az orvosi szaknyelv esetében például a népi gyógyászatból örökölt) elemeik. A tudományos nyelveket a tudományok művelői, elsősorban tehát az értelmiségi elit tagjai éltetik, fejlesztik. Ha a magyar kutatók saját területükön nem végzik el a szaknyelvfejlesztés munkáját, az a sors vár az anyanyelvi szaknyelvekre, amelyet tapasztalunk kisebbségi körülmények között: regisztrerek esnek ki, s csökken az anyanyelvi teljesítőképeség. Vö.: „Ha szakmai kérdésekről megfelelő magyar szókincs hiányában csak angolul tudunk majd egymással tárgyalni [...], akkor féltő, hogy nyelvünk elveszíti fejlődőképességét s ennek következtében előbb-utóbb elsatnyul, s alkalmatlanná válik a kommunikációra” (Kiefer Ferenc, in: Glatz F. [szerk.] 1999: 130), illetőleg: „A magyar tudományos nyelv modernizálása csakis az anyanyelvű publikációs tevékenység során valósulhat meg. E korszerű tudományos anyanyelv jelenléte pedig feltétele az eredményes felső- és középfokú oktatásnak, a fiatalok versenyképességének” (Glatz Ferenc 1998: 66). Ennek érdekében mondta Marx György már korábban, hogy „kötelezővé tennem a szép magyar nyelven megírt, magyar szavakat választékosan használó disszertációt minden tudományos fokozat elnyeréséhez” (in: Glatz F. [szerk.] 1999: 30), s ezért írja É. Kiss Katalin: „A szaknyelvek, az egyes tudományágak szókincsének megmagyarítása az adott szakma, tudományág művelőinek feladata. A szaknyelvi szókincs magyarításának legjobb ösztönzője a magyar nyelvű egyetemi oktatás, a magyar nyelvű tankönyvek, egyetemi jegyzetek készítése. Véleményem szerint – kivételes esetektől eltekintve – a PhD dolgozatokat és nagydoktori, valamint habilitációs értekezéseket is magyar nyelven kellene kérni” (2004: 171).

A nyelvek jövőjét döntően két tényező határozza meg. Egyrészt a piac (a globális és a belső vagy hazai piac), másrészt a mindenkori nemzeti hagyományok és nyelvhasználati gyakorlat, azaz: milyen fokú az anyanyelvvé való tudatos töredés, és használja-e a közösség a saját országában a társadalmi élet minden szintjén és színterén anyanyelvét – vagy esetleg bizonyos területeket átenged más nyelvnek (pl. az angolnak). Lássuk reálsan: „A szupranacionális nyelvpolitikai folyamatokat leginkább a piaci erők szabályozzák, s ezek általában megerősítik a nyelvi hierarchiákat. A *laissez faire* nyelvpolitika az angoltól eltekintve minden nyelv számára jelentős kockázattal járhat” (Phillipsonra utalva írja Kontra: 2006: 183). Nyilvánvaló: a kis nyelvek és kultúrák nem kelendők a nagy piacon, csak belső, kisebb vagy kicsi piacukon. Az is nyilvánvaló, hogy az angol hatalmas presztízse nyomás alatt tart minden más nyelvet. Ha a kis nyelvek közösségei nem tesznek tudatosan semmit sem anyanyelvük fejlesztése, belső nyelvhasználati színtereinek megtartása érdekében, nagy kockázatot vállalnak (akár tudják, akár nem).

Tudvalévő: a „szakmai nyelvhasználat hatékonysági, nem pedig esztétikai vagy erkölcsi kérdés” (Szépe György: 1978: 68). A főtebb írottak értelmében tudunk érdemes azonban azt is, hogy az anyanyelvi terminológia fejlesztésének igénye társadalmi szükségletként jelentkező s a szakmai körökre tartozó feladat. Mondjuk ki: nem csak feladat ez, felelősség is. A tét ugyanis az anyanyelv versenyképességének megtartása, s az értelmiség nem tehet úgy, mintha nem lenne tisztában ezzel. Egy kutatóorvos írta: „Amikor képes vagy arra, hogy segíts embertársaidon, ez a »képesség« megszűnik pusztán képesség lenni, és felelősséggé válik” (Adelle Davis, in: Lenkey 2003: 9). Természetesen más az orvos helyzete, mint a többi szakemberé, bizonyos közös vonások mégis nehezen tagadhatók. Az értelmiségi elit anyanyelvi felelőssége kérdésének a fölvetését igazolja a nyelvi tervezésnek, illetőleg a nyelvújításoknak a története is. Benkő Loránd, a magyar nyelvtudomány doyenje a régi magyar értelmiség „nyelvgyarapító akarata”-t említi példaként: „... értelmiségi elődeink is tudták ugyan, hogy idegen nyelvi műveltségűök sima átvétele is nyelvi gyarapodás, sőt nyelvünkbe emelésük és terjesztésük szükségszerű is, ha a mögöttük lévő fogalom anyanyelvi szinten és eszközökkel megközelíthetetlen vagy nehézkes. De tudták azt is, hogy az anyanyelvi áttétel egy fokkal több ennél: a közkinccsé tevés megkönnyítése” (1999: 103). Különösen megszívlelendő szavak ezek azon tudományok művelői számára, amely tudományok közvetlen tárgya maga az ember, tehát mindenekelőtt az orvosok és tanárok számára. Mert nekik az embereket nyelvíleg is érteni kell, illetőleg nyelvíleg is meg kell értetni magukat az emberekkel (a rájuk bízott betegekkel és tanítványokkal). Azokkal is, akik az angolt vagy bármely más nemzetközi nyelvet nem birtokolják magas fokon.

A nyelv nem csak a gondolatcsere eszköze. Az anyanyelv az esetek többségében az önanonosságnak is alapvetően fontos tényezője. Az anyanyelvhez értelmi és érzelmi szálak is szorosan kötik az embert. S a kevésbé használt nyelvek jövője attól nagyban függ, hogyan viszonyulnak hozzájuk anyanyelvi beszélőik. A szaknyelvekről volt már szó: művelőik tudatos szókincsfejlesztése nélkül versenyképességüket elveszítik, márpedig magas teljesítőképességű szaknyelvek nélkül nincs versenyképes nyelv. A szaknyelvek sorsa pedig az értelmiség kezében van. S vajon hogyan viszonyul anyanyelvéhez az értelmiség?

Befejezésként: Phillipson szerint „nem mindig tudatosan teljesen, hogy mit kockáztatunk” (akkor, amikor hagyjuk, hogy az angol kiszorítsa a többi nyelvet bizonyos területekről; 2007: 90). Ha a kutatók az angol egynyelvű modellt követik, akkor a felsőoktatás sem lehet egy idő után más, mint angol egynyelvű. Ha a felsőoktatás angol nyelvűvé válik, akkor ellehetetlenül az anyanyelv tudományos regisztereinek fejlesztése. Ha ez bekövetkezik, csak akkor lehet versenyképes a közösség, ha nyelvet cserél.

Epilógus: a tanulmány azért íródott, hogy segítsen tudatosulni az értelmiségi elitben, mit kockáztat, ha nem törődik anyanyelvi tudományos regisztereivel (ha nem műveli, illetve nem fejleszti őket). Nem az angol (vagy más nyelvek) ellen vagyunk, hiszen természetes, szükséges a kétnyelvűség a tudományban, sőt egyre inkább más területeken is. Az értelmiségi elit egyébként is mindig legalább kétnyelvű volt – nincs tehát új a nap alatt. Ami viszont növekedett a modern, tudásalapú társadalmak korában, az az értelmiségi elit anyanyelvi szerepe, felelőssége.

IRODALOM

- Benkő Loránd 1998. Anyanyelvi örökségünk. *Magyar Nyelvőr* 122: 381–389.
- Benkő Loránd 1999. *Nemzet és anyanyelve*. Budapest, Osiris.
- Bősze Péter 2004. Gondolatok az orvosi nyelv magyarításáról. In: Balázs Géza (szerk.): *A magyar nyelvi kultúra jelene és jövője*. Budapest, MTA. I. 301–309.
- Bősze Péter 2005. A „Magyar orvosi nyelv”: egy éledő új tantárgy a Semmelweis Egyetem Általános Orvosi Karán és a Doktori iskolában. *Magyar Orvosi Nyelv* 5/2: 2–3.
- Glatz Ferenc 1998. *Tudománypolitika az ezredforduló Magyarországon*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- Glatz Ferenc szerk. 1999. *A magyar nyelv az informatika korában*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Kiss Jenő 2005. A magyar nyelv és az Európai Unió. *Magyar Nyelvőr* 129: 12–30.
- É. Kiss Katalin 2004. *Anyanyelvünk állapotáról*. Budapest, Osiris.
- Kontra Miklós 1981. A nyelvek közötti kölcsönzés néhány kérdéséről, különös tekintettel „elangolosodó” orvosi nyelvünkre. *Nyelvtudományi Értekezések* 109. sz., Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Kontra Miklós 2006. *Magyar nyelvtudomány, társadalmi felelősség, politika*. Alkalmazott Nyelvtudomány VI/1–2: 177–185.
- Lenkei Gábor 2003. *Cenzúrázott egészség*. Budapest, Free Choice Kiadó.
- Muhr, Rudolf–Kettermann, Bernhard 2004. *Eurospeak. Der Einfluss des Englischen auf europäische Sprachen zur Jahrtausendwende*. Frankfurt am Main, Peter Lang.
- Péntek János 2001. *A nyelv ritkuló légköre. Szociolingvisztikai dolgozatok*. Kolozsvár, Komp-Press, Korunk Baráti Társaság.
- Péntek János (szerk.) 2004. *Magyarul megszólaló tudomány*. Budapest, Lucidus.
- Phillipson, Robert 2000. European language policy: an unmet sociolinguistic challenge. *Sociolinguistica* 14: 197–204.
- Phillipson, Robert 2003. *Englis – Only Europe? Challenging Language Policy*. London/New York, Routledge.
- Phillipson, Robert 2007. Kakukkfióka-e az angol az európai felsőoktatás nyelvi fészében? *Jel-kép* 2: 79–97.
- Szépe György 1978. A nyelvi és nyelvészeti ismeretterjesztés elvi alapjairól. *Magyar Nyelvőr* 102: 65–73.
- Szépe György 2001. *Nyelvpolitika: múlt és jövő*. Pécs, Iskolakultúra.
- Vizi E. Szilveszter 2002. A magyar nyelv szerepe a tudományban és az ismeretterjesztésben. *Magyar Orvosi Nyelv* 2/1: 40–41.